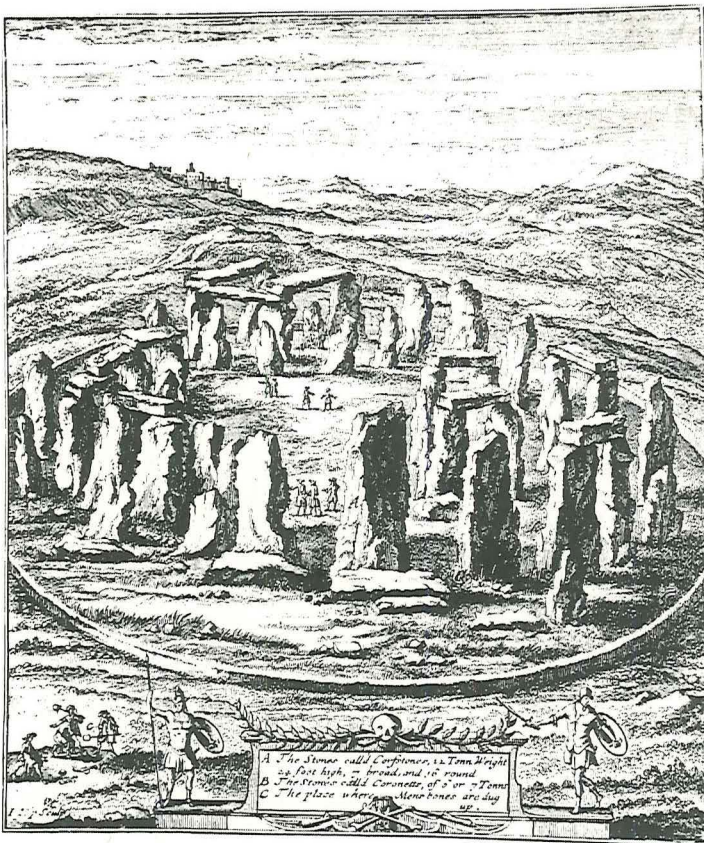

BERØMTE STEN 4

af Elsebeth Thomsen

I det sydlige England, i grevskabet Wiltshire, ikke langt fra den lille by Amesbury, findes på den vidtstrakte Salisbury slette en mærkelig og fascinerende samling sten. Om disse hedder det, at de blev rejst af kong Ambrosius Aurelianus ved troldmanden Merlins hjælp i året 490 e.Kr., som et mindesmærke over 460 britiske høvdinge, der ved forræderi var blevet dræbt 15 år tidligere af de hedenske saksere under Hengist ledelse. Stedet kaldtes senere Stonehenge.

Stonehenge efter Camden's Britannica 1586. Bemærk overliggerens placering og mændene, der graver knogler op i nederste venstre hjørne.

Denne historie er kun en af de mange, der findes om Stonehenge, thi hver tidsalder har fostret sine, i overensstemmelse med den herskende tankegang og det tekniske fremskridt. Således byggede Geoffrey of Monmouth i "Historia Britonum" fra det 12. århundrede på gamle keltiske legender som førmtalte, mens Inigo Jones, arkitekt under James I, cirka 1621 så Stonehenge som et romersk tempel - Dr. Walter Charleton, i 1663 under Charles II, som det sted hvor danskerne valgte deres konge, ihukommende Danelagen, John Aubrey i 1666 og William Stukely i 1740, som et druide-tempel, men rigtignok med forskellig opfattelse af hvad en druide var, og i vore dage er der udkastet den teori, at det var et astronomisk observatorium.

Lad os derfor se så objektivt på Stonehenge som det er muligt, og undlade at udkaste flere ideer om hvad formålet har været, det vil sandsynligvis ikke blive opklaret alligevel.

Det Stonehenge, som vi ser i vore dage, er resterne af 900 års arbejde med flere om- og udbygninger, og over $3\frac{1}{2}$ gange så lang tid med nedbrydning, såvel af vejrlig, som af human art. Det skal ikke være nogen hemmelighed, at det sidste har været det værste - så sent som i forrige århundrede var det almindeligt, at turister sikrede sig souvenirs ved hjælp af en dertil beregnet lejet hammer. Men hårdest har alligevel kirken og stenbryderne faret frem. Kirken for at udrydde hedenskaben, stenbryderne for at udnytte det forhåndenværende materiale i en ellers stenløs egn.

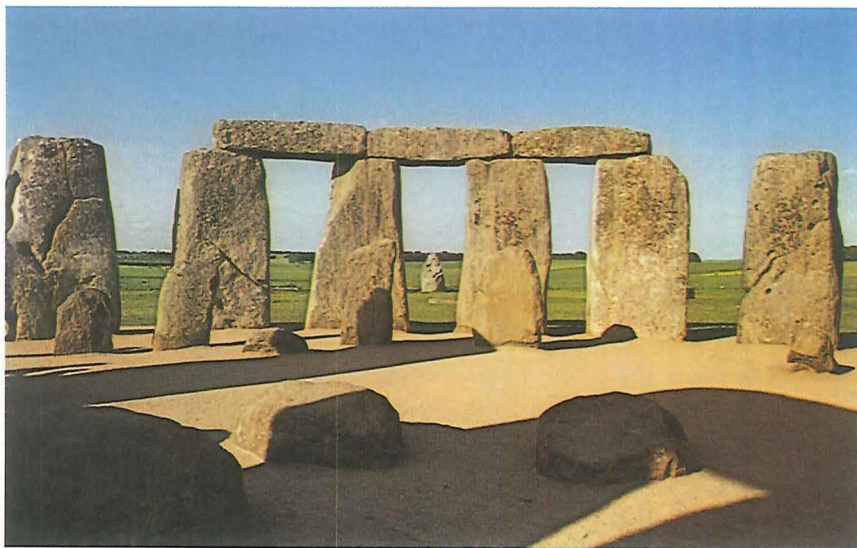

Nutidens Stonehenge. Foto R. Bromley.

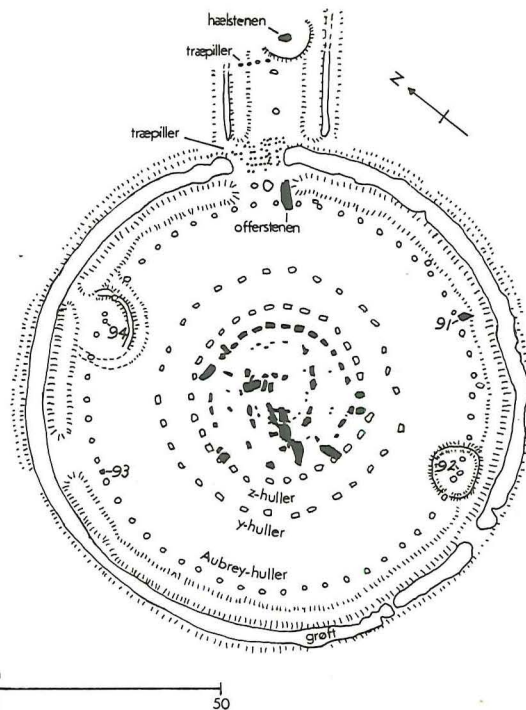

Man har opdelt Stonehenge's opførelse i flere perioder, almindeligvis 3, ialt strækkende sig over et tidsrum fra cirka 2200 f.Kr. til cirka 1300 f.Kr. (Atkinson 1971 e.Kr.), dog er der uenighed om begyndelsestidspunktet, men de fleste forskere mener, at det ligger mellem 2200 f.Kr. og 1800 f.Kr.

Det første Stonehenge, der henføres til yngre stenalder, bestod af en større opkastet cirkulær vold, med en diameter på cirka 97,5 m, en grøft udenfor denne, fremkommet ved arbejdet, og en mindre vold udenfor denne igen. Eneste gennembrud fandtes på den nordøstlige side, og hertil førte måske allerede på det tidspunkt en vej, der senere blev udvidet til den såkaldte "avenue". Tidligere end sidstnævnte var dog en del træpiller, opsat mellem grøftens ender i forbindelse med indgangen, og 4 lignende nær hælstenen. Endvidere fandtes der indenfor volden på det cirka 4047 m² store område 2 sten, der var opsat symmetrisk som en slags indgangsportal, (man har fundet hullerne efter dem), og koncentrisk med volden, ligeledes indenfor denne, opdagede John Aubrey i det 17. århundrede 56 huller, Aubrey-hullerne, som der imidlertid ikke har stået noget i. Nogle af hullerne, der flere gange er blevet gravet op, har ved nyere tids udgravning vist sig at indeholde brændte menneskeknogler, hvilket har medført mange uhyggelige teorier om druiders blodofre med mere. (Druiderne var formentlig keltiske præster, men de dukkede først op flere år-

Hælstenen set fra centrum. Den flankeres af en velbevaret del af sandstens-cirklen og umiddelbart indenfor denne af en del af de blå stens cirkel. Foto O.Freiesleben.

Plan over Stonehenge, med ikke synlige træpiller, stenhuller og Y og Z huller indtegnat. Eksisterende sten er farvet sorte.

hundreder efter at Stonehenge var blevet fuldført og allerede forladt. De har således intet at gøre med de brændte ben, der af arkæologer betegnes som neolitiske, det vil sige fra stenalderen.)

Udenfor cirklen, 27,5 m fra åbningen, stillede man den berømte hælsten, en 4,9 m høj og 2,5 m tyk ubehandlet megalith (græsk for stor sten) af sarsen, en bjergart, som vi skal vende tilbage til senere.

Navnet på stenen er blevet fortolket på 2 måder. Ældst er en 1700-tals historie, der omtaler hvorledes Merlin ansatte djævelen til at narre en del sten, der groede på en mærkelig måde i Irland, fra den gamle kone, der ejede dem, og flytte dem til Salisbury sletten. Ved en meget udspekuleret list lykkedes det, og da djævelen var ved at sætte den sidste sten på plads, udrød han tilfreds med sit arbejde, at: "Ingen nogensinde ville kunne sige, hvorledes de var kommet der". Men, en munk der havde ligget skjult nærved og havde overværet det hele, kunne ikke lade være med at give sig til kende. Rasende greb djævelen en sten og smed den efter munken for at slå ham ihjel, men den strejfede kun hans hæl, hvorved stenen fik det mærke, der er skyld i, at den blev kaldt hælstenen.

Den anden betydning af navnet skulle være at det stammer fra det walisiske ord "haul", der betyder sol, og derfor udgør en støtte for de, der forbinder stenen med midsommersolopgang. Desværre er teorien om, at solen stiger op over hælstenen ved solhverv, hvis man står i centrum eller på alterstenen, nok ikke rigtig, thi dels ligger hælstenen ikke på Stonehenge's symmetriakse, dels finder solopgangen ikke sted over dens toppunkt, men ganske vist i en meget ringe afstand fra dette, og endelig hælder stenen ret meget, hvilket næppe har været tilfældet fra begyndelsen. En ægte solopgang, hvorved forstås første lysstråle over horisonten, vil ikke finde sted over hælstenens toppunkt før ved midsommer anno 3260, altså om 1285 år.

For ikke at fratage tilhængere af omtalte teori alt håb om midsommer og Stonehenge, skal jeg tilføje, at E.H.Stone i 1924 mente, at midsommersolopgangen måske har bestemt Stonehenge-aksen, men det har beklageligvis ikke været muligt at fastlægge denne så præcist, som det er ønskeligt.

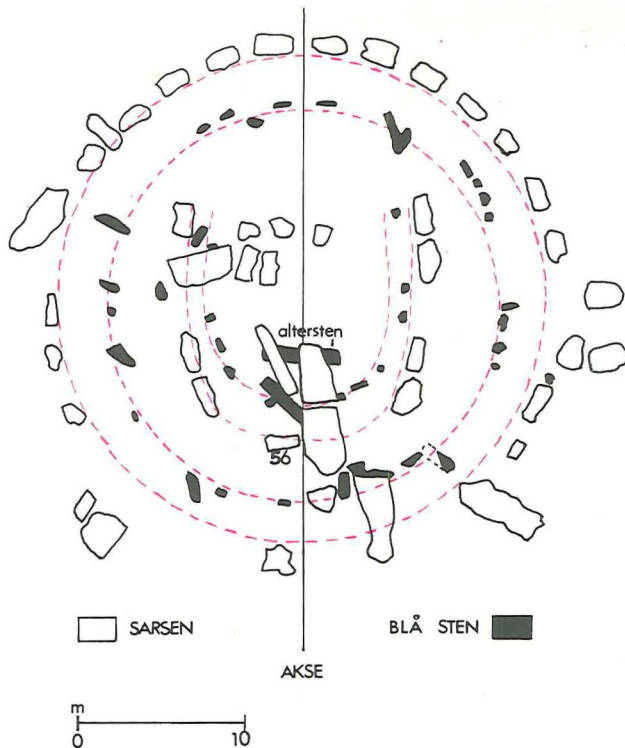
Anden bygningsfase indledtes cirka 1700 f.Kr. med forskellige mindre forbedringer. Der blev gravet en grøft omkring hælstenen, og denne blev fyldt op igen så snart det var muligt. De 2 sten indenfor volden og træpillerne fjernedes, sidstnævnte sandsynligvis fordi de var i vejen for konstruktionen af en godt 12 m bred processionsvej, avenuen, der førte helt ned til floden Avon, (den kan på luftfotos følges med sikkerhed til West Amesbury). Floden og vejen er formodentlig blevet benyttet til at transportere sten til konstruktionen af 2 koncentriske stenringe, med diameter på henholdsvis 22 m og 26 m, omkring centrum. Til dette er der gået 76 sten plus 6 til at flankere indgangen, der er symmetrisk med akse. Disse sten er blevet genbrugt i senere tider.

Blandt de, der derfor stadig eksisterer, og omtales som "blå sten" i daglig tale, fordi de har et blåligt skær i fugtigt vejr, kan man skelne mellem 5 forskellige typer, doleriter (en vulkansk gangbjergart med et moderat kiselsyreindhold), rhyoliter (kiselsyrerig lavabjergart), vulkansk aske, kalkholdig aske og sandsten.

Af de 29 blå-grønne doleriter, der er mere eller mindre velbevarede, kan man udskille to forskellige slags, nemlig de "plettede", der har hvide eller lyserøde pletter af irregulære krystaller og krystalgrupper af feldspat, på størrelse med en ært eller mindre, spredt i bjergarten, og de "uplettede". Den ujævne fordeling af "pletter" har imidlertid medført fejlbeskrivelser, da disse har bygget på ikke-repræsentative tyndslib.

Med hensyn til de mørkegrå flintlignende rhyoliter, der er til stede med 4 sten og 1 begravet stump, findes de i 3 varieteter: 1) med fine tynde hvide ofte parallelle linier opstået som flydestrukturer, 2) sphærolitisk, det vil sige med små kugleformede krystalhobe, eller 3) som en "fragment"-type.

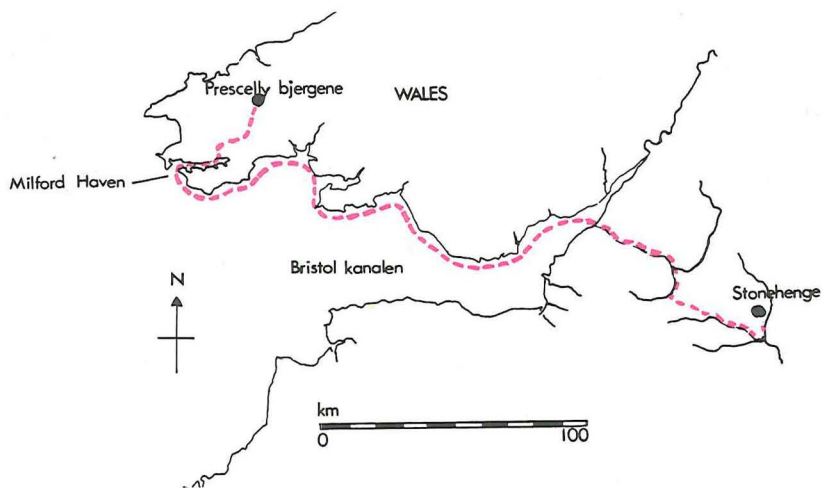

Plan over Stonehenge's nuværende indre del, visende fordelingen af sarsens og blå sten. På planen er også indtegnet jorddækkede blå sten.

Den mørkgrønlig omdannede vulkanske aske og den kalkholdige blå aske, eller tuf, er kun fundet under jordoverfladen som fragmenter. Disse bjergarters bløde natur, har sikkert været medvirkende til, at ingen af dem har overlevet over jorden. Under jorddække er der også fundet et par stykker blågrå glimmerholdig Cosheston-sandsten.

Til de fremmede sten, som de blå sten af og til kaldes, regnes desuden "alter"stenen, en stor flad sten, 4,9 m lang og 1 m bred, der nu ligger henover akse indenfor den lille hestesko af blå sten, men som tidligere stod oprejst, og derfor ikke svarer til det romantiske navn, den romersk interesserede Inigo Jones gav den i 1600-tallet.

Hvorfra hentede man disse sten i de 100 år man arbejdede på Stonehenge II? Det var ikke fra Irland, som det hedder i Merlin legenden, hvori troldmanden råder kong Ambrosius til at hente "Kæmpernes dans", der befinder sig i (på) Killaraus, et bjerg i Irland, til brug som mindesmærke - "For there is a structure of stones there, which none of this age could raise, without a profound knowledge of the mechanical arts. They are stones of a vast magnitude and wonderful quality, and if they can be

De blå stens mulige rute.

Den østlige del af sandstens-cirklen set indefra. Foto R. Bromley.

placed here, as they are there, round this spot of ground, they will stand for ever". Man hentede dem fra "nærmere" liggende steder, fra Prescelly bjergene i det sydvestlige Wales, 225 km fra Salisbury sletten, og fra bredderne af Milford Haven, der udgjorde et naturligt opholdssted på vejen, se ruten på forrige side.

Kun et sted findes alle 5 slags blå sten sammen nemlig i et relativt lille område på de sydlige og sydøstlige skrånninger af Prescelly bjergene mellem Carn Meini og Cil-maen-llwyd, hvor de er samlet fra flere blotninger i nærheden ved isens hjælp, men den mulighed, at de er taget på oprindelsesstedet, foreligger også. Når man betænker, at hver sten har vejret op til 5 tons, bliver bedriften ikke mindre. Sandsynligvis har man benyttet sejllads så meget som muligt, idet man har fulgt floder, og på mere åbent vand holdt sig nær kysten, hvilket også indiceres af alterstens hjemsted ved den nordlige bred af Milford Haven og Coshston-sandstens ved den sydlige.

Merlin havde et udmærket svar på hvorfor man hentede stenene langt væk, om end ikke i Irland - det gjorde man fordi de havde lægende kraft.

Til denne byggeperiode hører udover disse her omtalte sten måske endvidere to store sten, der har stået i avenuens midterlinie mellem hælstenen og indgangen. Efter disse har man kun fundet to tomme huller.

Stonehenge's tredje og sidste periode fra cirka 1600 f.Kr. til cirka 1300 f.Kr. præges af den imponerende sandstens-cirkel og hestesko, men før disse kunne rejses, hesteskoen først, fjernedes de to blå stenringe.

Cirklen, der har en diameter på cirka 29 m, bestod oprindeligt af 30 sandstensblokke, forbundet af lige så mange overliggere, nu er der kun 17 oprette i position, 8 er faldet eller repræsenteret af fragmenter og 5 mangler helt. Af overliggere, de sten, der hænger i luften = Stonehenge, findes 6 i position, 2 som fragmenter og ikke færre end 22 mangler, se si 105.

Gennemsnitshøjden over jordoverfladen af de oprette blokke er 4,1 m, tykkelsen og bredden varierer noget. Vægten er cirka 26 tons, mens overliggerne "kun" vejer 6,75 ton. Sidstnævnte er låst fast på de lodrette sten, ved at tilhuggede buler på disses top passer ind i skålformede fordybninger på overliggerens underside. Indbyrdes er der også et lignende fastholdningssystem mellem overliggerne, der desuden er tilhugget i kurve. Se side 108.

Hesteskoen, der opsattes med åbningen mod nordøst indenfor den senere cirkel, bestod oprindeligt af 5 sandstens trilithoner, stigende i højde mod epicentrum. Ved en trilithon forstås 2 opretstående sten forbundet af en overligger, altså 3 sten (tris lithos på græsk). Af disse er kun 2 intakte, 2 er faldne og ødelagte og 1 er restaureret. Blandt dem er den største håndbearbejdede sten i Storbritannien, sten nr. 56, den ene oprette

sten fra den centrale trilithon. Den vejer cirka 50 tons. Den anden faldt før 1574, hvilket har medvirket til at besværliggøre en præcis fastlæggelse af akse.

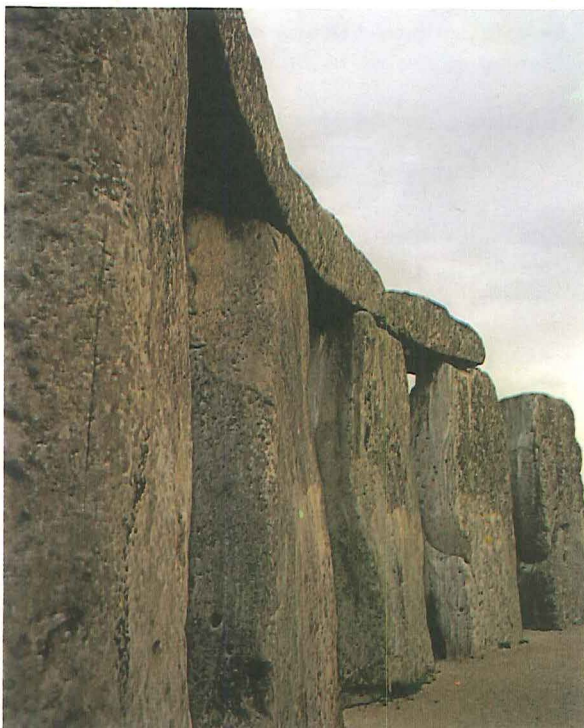
Herefter opsatte man 4 sandstensblokke, nr. 91, 92, 93 og 94, i berøring med den forlængst overgroede Aubrey-cirkel. Hver af stenene blev omgivet af en grøft, hvoraf der resterer 2, uden sten i midten. Tilsammen danner disse og de 2 stationssten, der stadig står på deres plads, et rektangel, hvis symmetri næppe er tilfældig. Man lavede også en indgangsportal af 2 store blokke, hvor den ene er bevaret i liggende stilling, og kendes under navnet: "slaughter stone" - frit oversat offerstenen. Helt så slemt er det nu ikke gået til, da stenen i sin tid stod op. Som et kuriosum kan det nævnes, at man ved udgravning under stenen i 1920 kun fandt en flaske portvin, nedlagt af en tidligere graver. Desværre havde proppen ikke overlevet.

Fælles for de hidtil omtalte sten fra den sidste periode er, at de alle kaldes "sarsens", et navn, der måske er afledt af "saracen", der enten er saksernes navn for hedensk, eller bare betyder fremmed. Sarsens er resterne af et Eocænt sandlag, Bagshot Sand, der lokalt er blevet cementeret af kisel, hvorved der dannedes sandsten eller eventuelt kvartsit. Det ikke cementerede sand forvitrede bort og efterlod store blokke på overfladen, og det vil i det sydvestlige England sige direkte på kalken fra Kridttiden. Se billedet side 108. Nærmeste område hvor disse "grey weathers" findes er ved Marlborough Downs 35 km i lige linie nord for Stonehenge. Transporten måtte således foregå over land, et arbejde, man har beregnet ville tage 1500 mand mindst 10 år, det vil sige at hver sten ville være undervejs i minimum 9 uger.

Efter dette enorme arbejde var fuldført, var man imidlertid endnu ikke færdig. 19 af de gamle blå sten blev fundet frem igen, bearbejdet og rejst i en oval figur indenfor hesteskoen. Enkelte af stenene blev brugt som overligger i en efterabning af sarsen-trilithonerne. Endvidere graves 2 irregulære cirkler i form af huller udenfor sarsen-cirklen. De kaldes Y og Z hullerne, og der er henholdsvis 30 og 29 af hver. De har muligvis været beregnet til sten, måske de resterende blå sten?, men inden det kom så vidt opgav man tanken, fjernede den ovale kreds, og brugte i stedet de blå sten til en cirkel mellem sarsen-cirklen og hesteskoen, og en hestesko indenfor sarsen-hesteskoen. Til cirklen medgik 40 sten, til hesteskoen 19, og af disse er bevaret henholdsvis 20 og 12, hvis geologiske forhold tidligere er blevet omtalt.

Med dette udmærkede eksempel på genbrug slutter historien om Stonehenge. Af en eller anden altoverskyggende grund forlod man stedet og overlod det til efterkommende generationers omsorg eller mangel på samme.

Elisabeth Thomsen

Udsnit af sandstens-cirklen, der tydelig viser overliggerens nydelige kurve. Foto R. Bromley.

Sarsen på oprindeligt leje nær Aston Rowant 1973. Foto R. Bromley.